

TORNAI JÓZSEF
**„Meg akarom ismerni
származásomat!”**

A kereszténység jól látja, hogy hordozó nélkül a lélek nem létezhet. Ezért utasítja el Platón ideaelméletét, azaz a külön lélek halhatatlanságának tanát. Platón szerint a halálban a lélek megszabadul börtönéből, a testből. Ezt fogadja hálásan Szókratész is, mikor a bürökpharat kiüríti. Nem csak a törvény megtartása indítéka annak, hogy tanítványai biztatása ellenére sem menekül el a halálbüntetés elől. Nyíri Tamás katolikus teológus könyvében (*Az ember a világban*, 1981) olvasom: „A Biblia szerint az emberi személy – jelenlegi bukott állapotában teljességgel a halál hatalmába került: a lélek a *seol*, az alvilág foglya lesz, a test pedig elporlad a sírban. Ez azonban átmeneti állapot csupán. Isten irgalmából újból életre támad az ember úgy, ahogy felkel a földről, ahova lefeküdt, ahogyan felébred álmából, melyben elmerült.”

Meglepetésem csak fokozódik a következő soroktól: „A halál utáni életet igazában csak valamiféle testi formában tudjuk elgondolni!” Azt hiszem, ezt sok keresztény sem gondolja komolyan. Úgy tudjuk és tapasztaljuk: a halál a szervezet biológiai föltételeinek megszűnése. Nyíri szerint mégsem ez történik? Hogy lehet ezt az ellentmondást föloldani? A teológus így válaszol: „A megoldást a keresztény remény nyújtja. A feltámadás a mindenható Isten műve, s ilyenképpen a remény tárgya. E reményre figyelmeztet Jézus, mikor azt mondja a feltámadottakról, hogy ’úgy élnek, mint az angyalok a mennyben’.” Nyíri azt kívánja kiemelni, hogy „a jelen körülmények ismeretéből nem állapítható meg minden kétséget kizáró módon a jövő... Ezzel magyarázandó, hogy csak tükrörben, homályosan ismerjük az elkövetkezendő életet, hogy nem tudjuk a lényegét pontosan tükröző szavakkal leírni vagy szemléltetni.”

Szerzőnk a továbbiakban hangsúlyozza, hogy az ószövetségi zsidók számára ilyen remény, ilyen irgalom nem volt. Csak amikor nyilvánvalóvá vált az ellentét köztük, az egyiptomiak hite, valamint a görög metafizika között, kezdett szemléletük megváltozni. Ráébredtek, hogy Jahve, aki mindent teremtett, az embert is képes föltámasztani. Ez azonban egyáltalán nem jelentette azt, hogy Jézus föltámasztásában hittek volna.

Ez merőben keresztény újdonság, persze a maga teljes bizonytalanságában, remény jellegében. Csak így lehet értelmezni Pilinszky titokzatos négy sorát:

*Ami kései, tékozló remény,
az utolsó, már nem a földet lakja,
mint viharokra emelt nyárderű,
felköltözik a halálos magasba.*

Jó példa ez arra, hogyan nyűgözhet le egy mű esztétikai nyomatéka, noha alig vagy egyáltalán nem értjük. Annál inkább fölfoghatók a *Nagyvárosi ikonok* utolsó sorai:

*A Kreatúra könyörög,
leroskad, megadja magát.
A Kreatúra, Az-Ami
könyörög, mutatja magát.*

Az ember eszerint nem szabad személy, nem önállóan gondolkodó és döntő, egyedi lény, hanem áldozati bárány, mivel még azt sem közlik vele vállalási vezetői, mi a bűne, miért bűnhődik. A görög tragédiákban legalább világos, miért szenved Antigoné, Sziszüphosz, Prométheusz és a többiek. A keresztény ember együtt születik bűnével. Ez az egyik fő különbség buddhizmus és krisztianizmus között: az előbbiben megszületni annyi, mint megindulni a szenvedés állomásain, az utóbbiban az eleve elrendelés elve az esetleges poklot, kárhozatot jelenti. A buddhizmusban csak önmagunk erejével-tudásával szabadulhatunk meg a szanszárától (létörvény), a kereszténységben Isten vagy megkönyörül rajtunk, vagy nem kegyelmez a bukott Ádám-utódoknak. Alattvalóknak születünk, és azok is maradunk: kreatúrák. Játékbábuk, de játékosunk, ha akar, szerezhethet minket, jó lehet hozzánk. Fölemelő érzés. A hívő így elfogadja, mert ez még mindig üdvösebb neki, mintha „üres a mennyek boltja” (Babits). Mondhatom gúnyosan: a szolgaság kegyelem. Ezért tartja Nietzsche a megalázkodás, a méltóság elvesztése és a fogolyerkölcs világának a kereszténységet.

Én ezt mindig részgazságnak gondoltam. A megállapítás, azt hiszem, inkább a muzulmánizmusra érvényes a maga teljes súlyával. Főleg a reformáció óta több a kereszténységben emberi mivoltunk, szabadságigényünk lehetősége, ahogyan az egész Nyugat eljutott ezen az úton a fölvilágosodásig. Ez nem jelenti azt, hogy a két nagy ősi kulturális és

vallási hagyományból csak az egyik hatott volna az európai vagy éppen az amerikai lélekre, gondolkodásmódra. Ha jól megvizsgáljuk, terjedése során a keresztény filozófia szinte kizárólag csak a platonizmusból, arisztotelianizmusból merített, hogy nagy gondolkodói Duns Scotustól, Szent Ágostontól Aquinói Szent Tamásig, Jacques Maritainig, Theillard de Chardinig eljuthassanak. A jahvizmustól már csak az is megkülönböztette, hogy Jézust az ősidőkben megjövendölt Megváltónak tekintette, míg a zsidók kitartottak amellett, hogy a Messiás még nem jött el. Az evangéliumokat mégis sokat gazdagították az ószövetségi mítoszok, Mózesé, Izsáké, Ádám és Éváé s főleg Józsefé és Jóbé. Annál is inkább, mert Máté, Márk, Lukács és János tanúskodásából effélék hiányoznak. Egyetlen számottevő mítoszra épül a teljes megváltás-teológia: ez Jézus áldozata és föltámadása, amely az egész emberi nem megváltását jelenti az eredendő bűn terhe alól. Az Atya saját fiát küldi keresztre, így Jézus isten is, ember is. Fogantatását a Szentlélek „angyali üdvözlésnek” nevezett közreműködésének tulajdonítják. Ezzel vitathatóvá válik: egyistenhit-e a kereszténység, mint ahogy az a jahvizmus és a mohamedanizmus.

Kérdéses tehát, hogy a megváltó emberi vagy isteni lény-e, miként Mária földi asszonyléte is, hiszen az egyik égi személy hatalmából születik. Az is zavaros, nem tisztázható, ki volt a nazarénus hitben nevelkedett Jézus apja. Ugyanígy a szűzen szülést tanító dogma is. A Megváltó a család ötödik gyermeke. József szerepe másodlagos, a teológia sem tud vele mit kezdeni: az atyaságot egyetlen hagyomány sem állítja. Ami szempontomból lényeges: a zsidóság ezt a genezist nem fogadhatja el, Pál apostol teológiáját többistenhitnek tartja, és meg is veti. Különböző nagyobb szerepet játszottak az őskereszténység kialakulásában a görög egyházatyák, mint az új hit zsidó terjesztői és mártírjai. Az egyház hivatalos nyelve is az ógörög volt, míg a nyugati és a keleti ágazat külön nem vált a XI. században.

A Krisztus utáni első századokban egyeduralgoló volt az ószövetségi, tehát zsidó szemlélet, a hívők egységben látták az evangéliumok és Mózes öt könyvének szellemét. Akkor még mondhatták azt, hogy Európa kultúrája éppúgy zsidó, mint keresztény. Noha néhány héber szó kivételével a bizánciban a görög, a római egyházban a latin volt a szertartások és a hithirdetés nyelve. Szent Ágoston latinul és nem héberül írta meg *Vallomásait* és a *Civitas Dei* című

munkáját is. A *Vallomások* 397 és 400 között készült el. „Ez a mű mintegy határkőként magaslik az ókor és az újabb kor között, s jelzi a fordulatot, a szubjektivitást, az emberi személyiség megszületését” – írja róla a fordító, Városi István. Szerb Antal szerint „Szent Ágostonban nyílik ki először ’a belső szem, amely a magány áldása’, ahogy Wordsworth, az angol költő mondja: ő látta meg először, remegve és szédülten, saját lelkének végtelenjét.”

Rám vallásos diákkoromban ez a mondata volt a legnagyobb hatással: „Nyugtalan a mi szívünk, amíg Tebenned meg nem nyugszik, Istenem.” Az azonban megdöbbenett, ahogy megtérése után szóba sem hajlandó állni többé sok évig meghitt szerelmével, akitől fia is született. Nem fogadtam, el, hogy a szerető Isten ilyen áldozatot, azaz szívtelenséget kér tőlünk irgalmassága ellenében. Az eredendő bűnről és az eleve elrendelésről vallott nézetei már akkor is (de ma még sokkal nagyobb) ellenkezést váltottak ki belőlem. A sztoikus filozófiát, melynek egyik legnagyobb képviselője Marcus Aurelius volt, és aki *Elmélkedéseit* a későbbi Magyarországon, a Garam menti határvidéki harcok közepette vetette papírra, első olvasásra bölcsőbbnek láttam. Ráadásul római császár létére görögül írt! Spinoza latinul teremtette meg *Etikáját*, az európai gondolkodás első antijahvista és antiplatonista, alapvető fordulatot hozó könyvét. Az egyetlen (ráadásul személytelen!) szubsztancia elvét valló filozófust természetesen eretneknek tekintette a zsidó és a katolikus egyház. Nem hiszem, hogy nélküle elérhettünk volna a fölvilágosodásig: Hume-ig, Locke-ig, Voltaire-ig, Diderot-ig, Holbachig, Saint-Justig. Érdeemes összevetni a „Deus sive natura” meghatározást Kant „Ding an sich”-jével vagy a „more geometrico” elvét a kategóriák tanával. Russel, Whitehead, Nikolai Hartmann vagy az egzisztencializmus Sartre-ja, Heideggere is megtalálhatja őseit a nagy panteistában.

A héber hagyományban nemigen találunk közvetlen filozófiai fölfedezéseket, ahogyan természettudományos jellegű kutatásokat sem. Az ószövetségi mítoszokat azonban okvetlenül egyenrangúnak tartom az ógörög őstörténetekkel. Sem egyik, sem másik nélkül nem létezhetne a reneszánsz vagy a modernség kultúrája. Nem tudnám (nem is akarom eldönteni!), melyik adott hozzá többet létértelmezésünkhöz: Jób vagy Sziszüphosz abszurd tragédiája. Ennek ellenére tény, hogy a zsidók évszázadaiban (a bibliaiakban!), mint George Steiner megállapítja, nem születtek drámák, tragédiák. Miért?

Mert Jahve végül mindent jóvátehet. Zeusz azonban nem ura Anankénak, Aiszkhülosz, Szophoklész vagy Euripidész hősei tehát védtelenek a sors rendelésével szemben.

És ha a zsidó, a keresztény, a marxi, hegeli történelemfölfogást hasonlítom össze Spenglerével, Toynbee-ével, Collingwoodéval? Marx, Hegel és a keresztény teológia az ősi héber, cél felé tartó kibontakozás mintáját választja. A brahmanizmus csak körforgást, örökös ismétlődést lát: ez felel meg az újramegtestesülés alapeszméjének. A görögök nem jutottak el összefüggő történelemértelmezésig. Csupán ismerni akarták az emberi természetet, ahogyan ez Oidipusz tragédiát okozó, de annál vakmerőbb döntéséből kiderül:

*Jöjjön, aminek jönnie kell! Meg akarom
Ismerni származásomat, ha koldus is!
Iokasté tán, mert minden asszony nagyra néz,
Szégyellni fogja alacsony családomat.
De én a sors fiának vallom magamat,
Ki minden jót ad, és pirulni nem fogok.
Az én anyám a Sors volt, és testvéreim
A hónapok, akikkel nőtem s fogytam én.
Az vagyok, aki vagyok. Úgyse lehetek
Más: mért féljek hát fölfödözni, ki vagyok?*

(Babits Mihály fordítása)

Itt születik meg először az európai személyesség, Szophoklész művében, nem Szent Ágoston *Vallo-másai*ban. Az már eredménye a görög apollóni-dionüszoszi gondolkodásnak. Az aleppói püspök nem fedi föl, mi az önmegismerés ára: az egyéni, társadalmi-történelmi szenvedés és hányattatás máig tartó végtelenje. A nyolcvanas évek legelején interjúért tőlem a *Helsingin Sanomat* című finn lap. Ott álltunk egy napsütéses délelőtt a nyírfaliget fái alatt csillogó Sibeliusz-szobor lábánál. Többek közt az kérdezték az újságírók: mikor, hol lehet pontosan tetten érní az európai személyiség megjelenését? Abban a pillanatban ötlött föl bennem hirtelen Oidipusz király nekikeseredett kiáltása a palota bejárata előtt.

De akkor ennek még csak a fényét láttam, az arnyékát nem!

Hosszú évekre volt szükségem ahhoz, hogy a három kultúra, a három vallás összeütközésének és komplexitásának drámáját fölismerjem. A zsidók Krisztus születésének idejében kerülnek szembe a magukénál művészetben, gondolkodásban, tudo-

mányban sokkal gazdagabb görögséggel. Jeruzsálem nagy nemzetközi város, sok Mózes öt könyvére, a Tórára büszke ortodox értelmiségi döbben rá erre a hellén fölényre. Később támasztékot találhatnak Jahvéban, az egyistenhitben a számtalan istent, héroszt, titánt, kis és nagy természeti szellemet tisztelő Peloponnészosz-félsziget népeivel szemben, mint Max Weber megállapítja. A pogánysággal fokozatosan szakító görögök amúgy is versengenek velük a keresztény tanítások terjesztésében. Veszedelmes ellenséges viszony alakul ki a krisztianus zsidók és hellének között. Az első századok görög egyházatyái és hitvallói Rómában is igyekeznek új vallásuk vezető pozícióit elfoglalni. A kereszténység legnagyobb apostola, majd vértanúja mégis Szent Pál lesz. Jézus áldozati halálának és föltámadásának vízióját ő látja meg, ő hirdeti beszédeiben és leveleiben. Neki köszönhető elsősorban az új teológia, az Atya, Fiú, Szentlélek hármásának egysége.

Ki volt hát az új vallás megalapítója: ő, vagy akinek kultuszát, metafizikáját kidolgozta? Kinek sikerült az Ó- és Újszövetség tanait egységbe kovácsolni, ha nem neki?

Ezért nehéz arra a kérdésre válaszolni, hogy Európa zsidó vagy görög gyökerekből nőtt hatalmas fává, a Föld legösszetettebb, legforrongóbb földrészévé. Az ókori kereszténység éppannyi alapító szellemre talált Mózesben, Izsákban, Jeremiásban, Ézsaiásban, Ezékielben, mint Szókratészben, Platónban, Arisztotelészben, Plótinoszban, Dionüsziosz Areiopagitészben. Róma egyházközponttá válása latinokat, Justiniánus császárt, püspököket (a későbbi pápákat) is bekapcsolt az egyre diadalmasabb világvallásba. Ebben az egész földre kiterjedőnek látszó sikerben aztán (mint minden birodalomban) hamar bekövetkeztek a földrengések: először a görögség leszakadása a latinoktól-zsidóktól, majd a keresztes háborúk sora, az inkvizíciós kegyetlenkedések, az eretnekség üldözése keleten és nyugaton egyaránt. Bizáncban elevenen megnyúztatja a hitehagyókat a császár-pátriárka, Rómában elégetik Giordano Brunót és másokat, Galileit csak a hazugság, saját igazságának megtagadása menti meg a máglyától.

Bizáncot, a bogumil mozgalmat (amely az ortodoxianál babonásabb, dogmatikusabb volt) nem számítva, meg tudta óvni bármilyen elmozdulással szemben a vak erőszak: az, hogy politikai és vallási hatalom egy kézben összpontosult. A sokféle etnikumra és királyságra, fejedelemségre osztott Nyugaton erre

végül is nem maradt mód. A reneszánszot a fölvilágosodás, majd a reformáció, a harmincéves háború és a francia forradalom követte. A XVI. században elkezdődik az újkor, a természettudományos fölfedezések, Kepler, Kopernikusz, Galilei, Newton idősza. Mint Németh László írja: a démonokat, szellemeket, kisteneket, hiedelmeket fölvaltja a természet alázatos, de aprólékos vizsgálatának ellenállhatatlan mozgalma. A vallásháború óta különben sem az egyház a nyugati világ ura, erkölcsi-szellemi világitóereje. A forradalom után, amely kétarcúsága miatt ma is nagy viták tárgya, semmi sem akadályozhatja meg többé az állam és a vallás szétválását, bár ez gyorsabban történik meg a nyugati, mint a közép- és kelet-európai tájakon. Nagy különbségek mutatkoznak a szabadság dolgában, az egyenjogosultság terjedésében például Anglia, Franciaország, Skandinávia és Németország, valamint Dél-Európa, az Osztrák-Magyar Monarchia, a Balkán és az orosz birodalom között. Ráadásul Amerika fölfedezése a rabszolga-kereskedelemre, bennszülött népek kiirtására, gyarmatosításra készítette éppen a legfejlettebb államokat: Hollandiát, Belgiumot, Angliát, Spanyolországot, a francia és német kormányokat. Az úgynevezett „keresztény” népek vállalkoznak nagy lendülettel elmaradott kontinensek meghódítására.

Ezen az 1848-as forradalmak és fölkelések sem képesek változtatni. Ahogy a protestáns és katolikus egyházak megújulási kísérletei sem.

A XIX. század második felére olyan arányokat ölt a parasztok, polgárok, munkások és írók, értelmiségiek, valamint a hatalmi-gazdasági érdekkörök közti feszült ellentét, hogy elindulnak azok a mozgalmak, amelyek szervezkedésekre, szindikátusok kialakulására, szocialista-kommunista elméletekre, kezdeményezésekre vezetnek. A művészetben, az iparban és a társadalmi igazságtalanság botrányában is fölgyúlik a változás-változtatás robbanóanyaga, melyet joggal nevezhetek a modernség kezdetének. Ebben a modernségben (pedig éppen a zsidó szabadgondolkodás jár az élén!) valójában már sokkal jobban érvényre jut az ógörög hagyomány, mint akárcsak a humanizmus korszakában is, midőn a hellén filozófia, demokrácia, tudomány szellemét, a kereszténység kialakulása óta először, kiásták az évszázadok csöndje alól.

Amikor a modernség hozzálát, hogy a szabad, önálló ember Athénből eredő világát megteremtse, már csak az önmagukban érvényes európai értékek világítanak a körkörös céltábla közepén. Mindaz,

amiért a kontinens századok alatt megharcolt a sötétség hatalmaival: a vallásos hiedelmekkel és szervezetekkel, a tudatlansággal, az előítéletekkel, a nők alárendelt helyzetével, a nacionalizmussal, a szegénységgel és a nyomorral.

A XX. századra közös a legjobbak meggyőződése: minden emberellenes erő legyőzhető. Terjed a parlamentáris államok száma, a művészetek megszabadulnak az akadémikus-klasszikus hagyományok nyomása alól: megszületik az impresszionizmus, később az expresszionizmus, a dadaizmus, a konstruktivista és absztrakt irányzatok. Nő a vallási türelem, csökken a munkaidő az ember és ember közti különbség. Ott tartottunk, ahogy Vörösmarty látta:

*Öröm- s reménytől reszketett a lég,
Megszülni vágyván a szent szózatot,
Mely által a világot, mint egy új, egy
Dicsőbb teremtés hangján üdvözölje;
Hallottuk a szót. Mélység és magasság
Visszhangozák azt. S a nagy egyetem
Megszűnt forogni egy pillanattig.
Mély csend lón, mint szokott a vész előtt.
A vész kitört.*

Arra szeretnék kellő választ adni, annak keresem az okait: hogyan következhetett „a boldog békeidőkből” az I. és a II. világháború, a bolsevizmus és a náciizmus, majd 1945 után a hidegháború és a tánc a hidrogénbomba-halál sírvermének peremén? Mit kiáltott követelőzően Oidipusz? „Meg akarom ismerni származásomat!” Teljesült a kívánalma: az evolúciós elmélet elősegítette agresszív természetünk föltárulását. Az ember csak úgy tud fennmaradni, ha harcol, gyilkol, háborúzik. Így történt ez Európa hatalmi küzdelmeiben is: ez a Nietzsche-féle „uralomvágy” a konfliktusunk értelme. Azt még csak meg lehet érteni, hogy az I. világháborúban Anglia és Franciaország féltette politikai-gazdasági, gyarmati előnyeit az Osztrák-Magyar Monarchiától, Németországtól, és így került sor a nem kevésbé terjeszkedésre éhes központi hatalmakkal való 1914-es hosszú, kegyetlen összecsapásra, melyet csak Amerika beavatkozása döntött el a szövetségesek javára. Magyarország földarabolása, „jósomszéd” államok, Csehszlovákia, Románia, Szerbia kielégíthetetlen éhsége, a mi trianoni megcsonkításunk beleillik abba „az általános emberi” folyamatba, amely Európát civilizáltságával együtt mindig jellemezte.

Nem volt olyan egységes magyar elit sem, amely a tragédiát előre láthatta és megelőzhette volna.

Az ipari fejlődés, a haladás mégsem torpant meg. Még bízni lehetett a szabadság további térhódításában. Noha a gyarmatokat megtartották, a természettudomány, az új technikai eredmények, a jogok érvényesülése, ha lassan is, még nem cáfolta meg, hogy a történelemnek van egy hegeli dialektika szerint megvalósuló iránya. Nem volt hiú föltételezés, hogy többé nem lesz háború. Amerikai és európai politikai nagyságok büszkéek voltak arra: mennyivel magasabbrendű „a civilizált világ”, mint a fél-ázsiai Oroszország és a többi földrész népei.

A bolsevizmus és a náciizmus megjelenésével visszakerültünk a francia forradalom szabadsághite és a társadalom megváltoztatásába vetett biztos remény állapota elé. Ezt csak abszurd létünk indokolhatja. Megdőlt a jahvista, a keresztény és az ennek mintájára kialakult liberális-szocialista elmélet, hogy a történelem valamiféle jó cél felé halad.

Hogy elkövetkezik a bibliai értelemben vett „idők telje”. Ezzel szemben századokat mentünk visszafelé, amint 1917-ből a bolsevik erőszak-birodalom elkezdett épülni, 1933-tól a náci horogkeresztes zászlók és jelvények seregei a világ meggyalázására meneteltek. Nagyobb, véresebb háború következett, mint bárhol, bármikor annak előtte. Az örültség karneváljában fogott hozzá a két vak ünnepségrendező a fajok, osztályok kiirtásához, városok, tájak elpusztításához nyugaton és keleten. Mert a japánoknak és a kínaiaknak is megjött a kedvük a vériváshoz.

Tudjuk, meddig jutott el és hogyan végződött mindez. Látjuk, senki sem vállalkozik már arra, hogy „történelmi haladásról” beszéljen. Válságból válságba menekülünk. Oidipusz megismerte múltját és sorsát, megtudta, hogy Ananké fölött az isteneknek sincs hatalmuk. Az a méltósága, hogy életét elfogadja olyannak, amilyen. Csakhogy nekünk nincs Antigonénk és Iszménénk, hogy vakságunkban Kolónoszba, a megvirradás városába vezessenek.

Angyalok (vörösréz dombormű, Szent István kápolna, Budapest, 1975)